

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.2.01

ВПЛИВ ІДЕЙ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ШКІЛ НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Володимир Бурдін

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: volodymyr.burdin@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0736-0159*

Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. була створена Комісія з питань правової реформи (на жаль, але на момент підготовки цієї публікації вона була ліквідована Указом Президента України № 223/2026 від 5 березня 2026 р.). У складі цієї Комісії були створені кілька робочих груп робота яких спрямована на реформування законодавства в різних сферах. Серед таких груп функціонує і група з питань реформування кримінального законодавства. Вже на початку своєї роботи Робоча група сформувала Концепції проекту нового КК. Звісно, що в її змісті ми не знайдемо вказівок на те, який саме напрям чи положення якої школи кримінального права покладені в її основу. В Концепції проекту задекларовані ідеї, спрямовані на гуманізацію кримінальної відповідальності, систематизацію норм, запровадження принципів європейського права, проступків (кримінальних правопорушень) та зменшення репресивності. При цьому чітко декларується перехід від «карального» до «відновного» правосуддя, коли основний акцент робиться на відшкодуванні шкоди потерпілому, а не лише на карі для винного, що, на думку членів Робочої групи, має сприяти швидшому відновленню соціальної справедливості. Такий підхід до роботи над проектом, коли Робочою групою спочатку були задекларовані основні ідеї, які мають бути покладені в його основу, видається цілком правильним, адже важливо дати відповідь на питання про те, чого очікує суспільство від кримінального закону на певному етапі свого розвитку. Саме ця відповідь є визначальною не тільки для формування основного змісту нового закону, а й поточних змін до законодавства і для судової практики. З погляду теорії кримінального права сукупність таких ідей, які відображають певну парадигму кримінального права на певному етапі і орієнтовані на відносно тривалий період свого існування і застосування, зазвичай, називають певною «школою кримінального права» або «кримінально-правовим напрямком». Звісно, що марно було би очікувати від Робочої групи визначення в Концепції назви школи основні ідеї якої будуть покладені в основу проекту нового КК. Адже таке твердження викликало би багато зауважень і питань з огляду на те, що і самі назви шкіл, і їхні основні постулати, сформовані лише в теорії кримінального права і є доволі неоднозначними і, крім того, сьогодні для більшості європейських держав і Україна в цьому не є винятком спостерігається певний еkleктичний підхід щодо впровадження у кримінальне законодавство цих різних положень. Проаналізовано положення чинного КК України та Проекту через призму ідей окремих кримінально-правових шкіл.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності, кримінальне правопорушення, покарання, пробація, школа кримінального права.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2026.82.266>

© Бурдін В., 2026

Аналіз наукових досліджень, проведених протягом останніх років, які присвячені проблемам кримінального права, і на рівні окремих статей, монографій, і на рівні дисертацій, свідчить про те, що теорія кримінального права зосереджена, здебільшого, на позитивістських підходах до його дослідження, тобто аналізі законодавства, зокрема доволі динамічних і хаотичних змінах до КК, кількість яких давно вийшла за межі здорового глузду, а також судової практики (окремих рішень) на різних її рівнях. Це, своєю чергою, суттєво впливає і на дидактичні аспекти викладання і вивчення кримінального права як навчальної дисципліни на сучасному етапі, коли незнання (наголошує не завжди йдеться про розуміння) окремих положень кримінального закону, позицій Верховного Суду або рішень ЄСПЛ дає підстави поставити здобувачеві негативну оцінку на іспиті з відповідної навчальної дисципліни. Непоодинокі випадки, коли навіть аргументована незгода з позицією Верховного Суду є підставою для негативної оцінки під час конкурсів на посади суддів. З погляду національної правової системи такий підхід до оцінювання є дещо дивним, адже у нас немає Ради мудреців, які би остаточно тлумачили певні норми, надаючи цьому тлумаченню не тільки остаточного, а й священного значення, незгода яким загрожувала би анафемою. Можливо, певною мірою можна було би погодитися з таким підходом, якщо мати тверду впевненість у стабільності кримінального законодавства і судової практики. Водночас такої впевненості немає, про що свідчать не тільки постійні зміни до КК, а й також робота над проектом нового КК, яку веде Робоча група з питань розвитку кримінального права, аргументовано обстоюючи позицію про необхідність прийняття нового КК.

З погляду європейської цивілізації і світосприйняття твердження *«errare humanum est, sed perseverare diabolicum»* більш точно відображає парадигму не тільки будь-якої правової теорії, а й судової практики. До речі, в цьому відношенні сучасний позитивістський підхід до вивчення кримінального права ще більше видається не тільки неправильним, але й суто з дидактичного погляду може виявитися просто шкідливим, якщо припустити, що студенти почнуть вивчення кримінального права в період дії одного кримінального закону, а закінчать тоді, коли набере чинності інший. Ймовірність такої ситуації точно не можна виключати, ба більше, що щось подібне вже мало місце, коли 1 вересня 2001 р. набрав чинності діючий КК України і втратив чинність КК 1960 р. Звісно, що не йдеться про те, що викладання навчального курсу дисципліни «кримінальне право» повинно перетворитися на викладання курсу філософії кримінального права (не впевнений, що така дисципліна взагалі десь у навчальних планах існує), проте рефлексія таких змін повинна бути і не тільки в навчальному процесі. В цьому відношенні складно недооцінити підтримку наших міжнародних партнерів ОБСЄ, Консультативної місії Європейського Союзу, які фінансують різні зустрічі Робочої групи з питань реформування кримінального законодавства з представниками судових та правоохоронних органів, з науковою спільнотою з метою ознайомлення і обговорення положень проекту нового КК України. Так чи інакше, але саме в такий спосіб відбувається ознайомлення правничої спільноти з певними новелами Проекту.

Доречно нагадати, що Указом Президента України № 584/2019 від 7 серпня 2019 р. була створена Комісія з питань правової реформи (на жаль, але на момент підготовки цієї публікації вона була ліквідована Указом Президента України № 223/2026 від 5 березня 2026 р.). У складі цієї Комісії були створені кілька робочих груп робота яких спрямована на реформування законодавства в різних сферах. Серед таких груп функціонує і група з питань реформування криміналь-

ного законодавства. Вже на початку своєї роботи Робоча група сформувала Концепцію проєкту нового КК. Звісно, що в її змісті ми не знайдемо вказівок на те, який саме напрям чи положення якої школи кримінального права покладені в її основу, що загалом цілком логічно. Щоправда, в Концепції проєкту задекларовані ідеї, спрямовані на гуманізацію кримінальної відповідальності, систематизацію норм, запровадження принципів європейського права, проступків (кримінальних правопорушень) та зменшення репресивності. Водночас чітко декларується перехід від «карального» до «відновного» правосуддя, коли основний акцент робиться на відшкодуванні шкоди потерпілому, а не лише на карі для винного, що, на думку членів Робочої групи, повинно сприяти швидшому відновленню соціальної справедливості. Такий підхід до роботи над Проєктом, коли Робочою групою спочатку були задекларовані основні ідеї, які мають бути покладені в його основу, видається цілком правильним, адже, мабуть, не буде помилкою, якщо стверджувати, що саме відповідь на питання про те, чого очікує суспільство від кримінального закону на певному етапі свого розвитку є визначальним не тільки для формування його основного змісту, поточних змін до законодавства, а й для судової практики. З погляду теорії кримінального права сукупність таких ідей, які відображають певну парадигму кримінального права на певному етапі і орієнтовані на відносно тривалий період свого існування і застосування, зазвичай називають певною «школою кримінального права» або «кримінально-правовим напрямком». Звісно, що марно було би очікувати від Робочої групи визначення в Концепції назви школи основні ідеї якої будуть покладені в основу проєкту нового КК. Адже таке твердження викликало би багато зауважень і питань з огляду на те, що і самі назви шкіл, і їхні основні постулати, сформовані лише в теорії кримінального права і є доволі неоднозначними і, крім того, сьогодні для більшості європейських держав і Україна в цьому не є винятком простежується певний еkleктичний підхід щодо впровадження у кримінальне законодавство цих різних положень.

Разом з тим, як зазначалося, розробка нового кримінального кодексу, внесення змін у діючий, а також і ефективність застосування кримінально-правових норм значною мірою залежить від усвідомлення того, які очікування у суспільства від кримінального закону. І відповідь на це питання неминуче призведе нас не до позитивістського погляду на кримінальне право, а до філософських розмірковувань над призначенням кримінально-правових норм у суспільстві на певному етапі, тобто знову ж таки до історично сформованих шкіл кримінального права. На жаль, але треба відзначити, що дидактичні підходи до вивчення і викладання кримінального права призвели до того, що в сучасних підручниках це питання практично не згадується (щоправда, треба відзначити, що є і поодинокі винятки), а студенти, подеколи, навіть не розуміють суті цього питання, коли просиш сформулювати хоча би основні ідеї найбільш відомих кримінально-правових шкіл. Як я вже відзначав, що пов'язано це з тим, що освітній процес у вивченні цієї дисципліни (і, мабуть, не тільки цієї) зосереджений, передусім, на вивченні чинного законодавства. Водночас треба відзначити, що наші зарубіжні колеги не ігнорують цієї теми і доволі розлого описують її у своїх підручних, згадуючи і школи, і їх представників, і основні ідеї цих шкіл, а також вплив цих ідей на сучасне кримінальне законодавство [1, с. 73–78]. Цікавим буде нагадати маловідому історію про те, що свого часу науковий спір між прихильниками класичної та соціологічної школи кримінального права, який точився у науці кримінального права в кінці XIX на початку XX ст., призвів до того, що відомому польському вченому Ю. Макаревичу не вдалося захистити на вченій раді Ягеллонського

університету докторську дисертацію. Вчений змушений був відкинути свої ідеї впровадження положень соціологічної школи кримінального права до тодішнього кримінального законодавства і подав до захисту нову дисертаційну роботу на абсолютно іншу тему [2, с. 82]. Щоправда, переконання у своїй правоті щодо ідей соціологічної школи виявилися настільки сильними, що згодом, коли Ю. Макаревич очолив кодифікаційну комісію щодо розробки нового кримінального кодексу, практично всі свої ідеї він втілював у новому КК Польщі 1932 р., який дістав навіть неформальну назву «Кодекс Макаревича».

Так, що ж очікує суспільство від кримінального права і чи змінюються ці очікування залежно від розвитку суспільства? Впевнений, що, відповідаючи в найбільш загальних рисах на це питання за основу можна взяти твердження норвезького криминолога Н. Крісті, яке він сформулював щодо суті одного з центральних понять для кримінального права – покарання. На думку вченого, покарання завжди було, є і буде карою для злочинця і не буде нічим іншим навіть в самому цивілізованому і демократичному суспільстві. Це твердження жодним чином не виключає того, що розвиток суспільства неминуче призводить до відмови від тілесних покарань, покарань, які призводять до неможливої подальшої інтеграції засудженого в суспільство після відбуття покарання, розширення покарань, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства, пошуку нових заходів кримінально-правового впливу і гуманізації кримінального права загалом. Водночас очевидним є те, що кримінальний кодекс не повинен сприйматися як «кодекс милосердя», коли основним завданням буде передбачити в його змісті якомога більше можливостей для того, щоб пом'якшити долю особи, яка порушила кримінально-правову заборону, він повинен бути маленьким за змістом і злим по своїй суті. Звісно, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не повинна бути затаврована на все життя, звісно, що суспільство очікує її нормальної реінтеграції. І в цьому відношенні, дійсно, важливо шукати такі заходи кримінально-правового характеру, які би не призвели до ще більшої її деморалізації і озлобленості. Сумнівів немає у тому, що врахування особливостей особи винного, оцінка потенційних загроз вчинення ним нового суспільно небезпечного діяння, а також пошук нових заходів кримінально-правового характеру, які би не були пов'язані з ізоляцією особи від суспільства, повинні привертати особливу увагу і вчених, і законодавця. І тут доречним буде згадати основні ідеї соціологічної школи кримінального права, прихильники якої обґрунтовували необхідність приділення особливій уваги не стільки тяжкості вчиненого діяння, скільки характеристикам особи винного і тим некаральним заходам, які зможуть якщо не нейтралізувати остаточно, то хоча би суттєво знизити ступінь суспільної небезпеки особи в майбутньому. До речі, саме вплив соціологічної школи обумовлював те, що тривалий час у науковій літературі, присвяченій проблемі покарання, кара як самостійна мета покарання взагалі заперечувалася. І тільки в КК 2001 р. кару як самостійну мету покарання закріпили в кримінальному законі. Хоча і цьому рішенню передували доволі гострі дискусії, про що свідчить порівняльна таблиця тоді ще проєкту КК України 2001 р. Збережена ця мета і в ст. 3.2.1. проєкту нового КК.

Разом з тим, треба відзначити, що окремі доволі радикальні положення соціологічної школи кримінального права розвиваються і не тільки у вітчизняному кримінальному законодавстві, а й в окремих актах ЄС. У цьому відношенні можна навести приклад окремих директив ЄС, які стосуються застосування окремих заходів кримінально-правового характеру, зокрема так званої спеціальної конфіскації. Так, зокрема, нова Директива ЄС 2024/1206 про заморожування та

конфіскацію засобів і доходів, одержаних злочинним шляхом, в Європейському Союзі, яка ґрунтується на ст. 82 (2) та ст. 83 (1) Договору про функціонування Європейського Союзу, передбачає положення, спрямовані на розширення підстав для застосування спеціальної конфіскації навіть у тих випадках, коли вина особи у вчиненні конкретного суспільно небезпечного діяння не встановлена. Але це не зупиняє авторів директиви, оскільки така конфіскація розглядається ними, передусім, як засіб безпеки суспільства, а не каральний захід впливу на засудженого. Так, зокрема, ст. 14 Директиви вимагає від національного законодавця ухвалення положень щодо розширеної конфіскації так, щоб майно особи, засудженої за злочин, який, ймовірно, прямо або опосередковано приносить економічну вигоду, могло бути конфісковано повністю або частково також і тоді, коли національний суд переконаний, що відповідне майно було отримане в результаті (подальшої) злочинної діяльності. При цьому засудження за таку злочинну діяльність не є обов'язковою передумовою застосування такої конфіскації. Ба більше, в ст. 16 Директиви запроваджується так звана автономна конфіскація, тобто конфіскація майна невідомого походження у зв'язку зі злочинною діяльністю, коли відсутні всі інші підстави для конфіскації, але національний суд переконаний, що виявлене майно було отримано в результаті злочинної діяльності в рамках злочинного угруповання і що ця діяльність, ймовірно, прямо або опосередковано принесе значні економічні вигоди. Мабуть, з погляду основних ідей соціологічної школи, такі положення є прийнятними, проте застосування таких заходів до особи, винуватість у вчиненні конкретного суспільно небезпечного діяння не встановлена рішенням суду, явно суперечить класичним підходам у кримінальному праві.

Взагалі, розвиваючи окремі ідеї соціологічної школи кримінального права, незважаючи на всю їхню привабливість, насамперед, з погляду гуманного ставлення до особи, яка вчинила кримінально-протиправне діяння, важливо не потрапити в так звану пастку крайніх соціологічних ідей, які, як свідчить історія, можуть суттєво деформувати сутність кримінального права і, як це не дивно, призвести не до лібералізації кримінального законодавства по відношенню до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а до суттєвого порушення її же прав. У цьому відношенні доцільно згадати КК УРСР 1927 р., в якому ідеї соціологічної школи кримінального права в розрізі історії вітчизняного кримінального законодавства набули максимального втілення, що призвело до можливості застосування аналогії до нівелювання самостійного значення поняття покарання і ототожнення його з іншими «заходами соціального захисту», як їх тоді називали в КК 1927 р., а також до можливості їх застосування до особи не тільки за вчинення конкретного діяння, а й тоді, коли сама собою особа буде визнана судом небезпечною у зв'язку зі своїм оточенням (ст. 34 КК). Окрім того, саме ідеї цієї школи, реалізовані в КК 1927 р. дозволяли продовжувати строк позбавлення волі без конкретного терміну його закінчення. Звісно, з урахуванням сучасного розвитку кримінально-правової науки до таких радикальних підходів в кримінальному законі навряд чи дійде, але все ж таки ідеями соціологічної школи захоплюватися не варто.

Разом з тим, треба визнати, що сьогодні окремі положення соціологічної школи міцно укріпилися у вітчизняному кримінальному законодавстві і знаходять свій подальший розвиток і в Проекті. Йдеться, насамперед, про зміну (зміщення) акцентів від інституту покарання до альтернативних некаральних заходів кримінально-правового характеру. В Проекті КК не тільки зберігаються положення про так звані заходи безпеки, а й формалізується сам термін «заходи безпеки» і, крім того, цим заходам приділяється цілий Розділ 3.7, в якому до таких заходів віднесено

обмежувальні заходи, примусову психіатричну допомогу, а також оприлюднення інформації про засудження особи. Щоправда, цілком аргументовано виключено з Проекту детальне регламентування застосування примусових заходів медичного характеру, які в Проекті позначаються і примусова психіатрична допомога, адже ці питання докладно регламентуються Законом України «Про психіатричну допомогу» і не мають нічого спільного з цілями кримінального права. Натомість, і в чинному КК України, і в Проекті збережені положення про застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, що також доволі сумнівно співвідноситься з цілями кримінального права і в більшості європейських держав ці питання регламентуються окремими законами.

Розширення сфери некарального впливу на особу, яка вчинила кримінально-протиправне діяння, в Проекті КК спостерігається не тільки у запровадженні окремого інституту заходів безпеки і збільшенні їх видів, але й в появі окремого розділу 3.6, присвяченого засобам пробації. В цьому відношенні доцільно звернути увагу, що інститут пробації сьогодні привертає до себе дедалі більшу увагу і формуванню цього інституту присвячені Правила Ради Європи про пробацію. Загалом його існування не є новими для вітчизняного кримінального законодавства, адже якщо абстрагуватися від нового терміна «пробація» у різних своїх проявах цей інститут реалізовувався у КК 1960 р. і в межах «умовного засудження», і в межах «відстрочки виконання вироку», а в чинному КК України основні його положення реалізуються у межах інституту «звільнення від відбування покарання з випробуванням». Сумнівів немає у тому, що в тій чи іншій формі, але пробація повинна існувати як певний засіб впливу на особу, яка вчинила кримінально-протиправне діяння. Проте переоцінювати її ефективність, а тим більше вважати панацеєю серед інших засобів кримінально-правового впливу не варто. З одного боку, дійсно, сьогодні реальні пенетентціарні дослідження переконливо доводять, що покарання у виді позбавлення волі не є ідеальним знаряддям у боротьбі зі злочинністю і негативні наслідки відбування цього покарання є більш ніж очевидні, особливо коли йдеться про неповнолітніх злочинців. У цьому відношенні треба наголосити, що Мінімальні стандарти правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), категорично вимагають від держав, щоб позбавлення волі до неповнолітніх злочинців застосовувалося як крайній засіб кримінально-правового впливу. Мінімальні стандарти правила Організації Об'єднаних Націй у відношенні заходів, непов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила), також вимагають наявності широкого спектру кримінально-правових заходів впливу, непов'язаних з ув'язненням і щодо дорослих злочинців [3, с. 159–160]. Проте, з іншого боку, розширення сфери застосування пробації сьогодні обумовлюється, зазвичай, необхідністю розвантаження виправних установ, які переповнені засудженими, значними витратами на їх утримання і взагалі необхідністю скорочення випадків застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства, і переходу до так званих майнових покарань. Думаю, що така аргументація, яка відволікає увагу не тільки від реформування покарання у виді позбавлення волі, а й від необхідності реформування інституту покарання загалом, є неприйнятною. Якщо держава визнає свою неспроможність ефективно реалізовувати певний вид покарання це зовсім не свідчить про його потенційну неефективність, імовірно, це свідчить про неефективність роботи кримінально-виконавчої системи в державі. Сумнівів немає у тому, що пробація, яка на сьогодні реалізується у межах інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, повинна залиши-

тися у кримінальному законі, адже такий своєрідний «мікс», з одного боку, призначеного покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а з іншого – можливість особи реально не відбувати це покарання має високу превентивну ефективність, насамперед, якщо говорити про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення вперше і не можуть бути засуджені до інших покарань, не пов'язаних з ізоляцією.

Якщо проаналізувати чинний КК України, то певний вплив ідей соціологічної школи кримінального права є очевидним, якщо проаналізувати не тільки види заходів кримінально-правового характеру некарального впливу, але й кількість видів звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання, що в окремих випадках також пропонують розглядати як своєрідні різновиди цих заходів. Так, у чинному кримінальному законі передбачено сьогодні 14 видів покарань. З одного боку це не маленький перелік, проте з урахуванням кількості видів звільнень він не такий вже і розлогий. Так, зокрема, в КК передбачено тридцять спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 111 «Державна зрада», ч. 2 ст. 114 «Шпигунство», ч. 5 ст. 158³ «Фальсифікація, підроблення, викрадення, пошкодження або знищення виборчої документації, документації референдуму, викрадення, пошкодження, приховування, знищення печатки виборчої комісії, комісії референдуму, виборчої скриньки, списку виборців чи учасників референдуму», ч. 5 ст. 160 «Підкуп виборця, учасника референдуму, члена виборчої комісії або комісії з референдуму», ч. 3 ст. 175 «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат», ч. 4 ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», ч. 4 ст. 212¹ Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», ч. 6 ст. 255 «Створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній», ч. 2 ст. 255² «Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці)», ч. 6 ст. 258 «Терористичний акт», ч. 2 ст. 258³ «Створення терористичної групи чи терористичної організації», ч. 3 ст. 258⁴ «вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму», ч. 4 ст. 258⁵ «Фінансування тероризму», ч. 4 ст. 258⁶ «Перетинання державного кордону України з терористичною метою», ч. 6 ст. 260 «Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань», ч. 3 ст. 263 «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами» (імовірно, законодавець тут припустився помилки адже, вочевидь, має йтися саме про звільнення від відповідальності), ч. 4 ст. 265 «Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами», ч. 4 ст. 289 «Незаконне заволодіння транспортним засобом», ч. 4 ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», ч. 4 ст. 309 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту», ч. 4 ст. 311 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання прекурсорів», ч. 5 ст. 321 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів», ч. 4 ст. 321¹ «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів», ч. 5 ст. 354 (ст. 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», ст. 368³ «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», ст. 368⁴ «Підкуп особи, яка надає

публічні послуги», ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі», ст. 369² «Зловживання впливом», ч. 4, 5 ст. 401 «звільнення військовослужбовців»), шість загальних (ст. 45 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям», ст. 46 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, ст. 47 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки», ст. 48 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки», ст. 49 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності», ст. 97 «Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру»). Окрім того, передбачено дванадцять видів звільнення від покарання або його відбування (ч. 4, 5 ст. 74), звільнення від відбування покарання із випробуванням (ст.ст. 75, 79), звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81, ст. 81¹), заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким (ст. 82), звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83), звільнення від покарання за хворобою (ст. 84), звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (ст. 84¹), звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85)). Така кількість норм, які надають можливість особі уникнути кримінальної відповідальності або покарання чи його реального відбування свідчить, що сьогодні покарання як захід кримінально-правового впливу не є в пріоритеті законодавця. Переконаний, що така позиція законодавця не є правильним напрямом розвитку кримінального права. Аналіз Проекту нового КК свідчить про те, що в ньому простежується подібна тенденція. Водночас, незважаючи на те, що автори Проекту цілком слухно відмовляються від інституту звільнення від кримінальної відповідальності, фактично він не зникає остаточно з кримінального закону, а трансформується у різні види звільнення від покарання практично з такими ж підставами, за наявності яких сьогодні відбувається звільнення від кримінальної відповідальності.

Так чи інакше але для вирішення питання про те, у якому напрямі має розвиватися кримінальне законодавство ми повинні попередньо дати відповідь на питання, яке фактично є наріжним каменем, який відрізняє класичну школу кримінального права від соціологічної. Йдеться про те, чи кримінальне право і увесь репресивний потенціал санкцій повинен бути співрозмірний, насамперед, з тяжкістю вчиненого діяння і спрямований на відплату (кару) за вчинене чи все ж таки відплата не є першочерговою метою застосування заходів кримінально-правового характеру, а такою метою повинна бути якнайшвидша ресоціалізація особи, яка вчинила кримінально-протиправне діяння, усіма можливими некаральними засобами і повернення її нестигматизовану до нормального життя у суспільстві вже без згадки про її попереднє засудження. Відповідь на це питання дозволить визначитися з тими інститутами кримінального права, які потребують реформування та розширення сфери застосування, і тими, які мають залишатися так би мовити в тіні. Тобто чи ми повинні зосередитися на реформуванні і удосконаленні системи покарань чи, навпаки, маємо шукати нові заходи кримінально-правового впливу, які би не містили в собі елементів кари, а були зосереджені не на тяжкості вчиненого діяння, а на особливостях особи винного.

Не претендуючи на остаточне вирішення цього питання, яке, мабуть, і не може бути вирішене однозначно, адже в різні історичні періоди його вирішення може

відбуватися абсолютно по-різному з урахуванням неоднакових соціальних умов, все ж таки спробую подати своє бачення. На моє глибоке переконання, кримінальний кодекс повинен викликати «благоговійний страх» і це цілком нормальне почуття, коли в суспільстві говорять про кримінальне право, адже кримінально-правові норми починають застосовувати, здебільшого, лише тоді, коли грубо порушується нормальний порядок у суспільстві, а порушнику загрожує кримінальна відповідальність, термін, який також повинен викликати тільки негативні почуття, принаймні в тих, хто думає порушити заборону або вже її порушив. Кримінальний кодекс – це закон відплати і спокути. Той, хто заподіяв зло, повинен за це зло відповісти, зазнаючи певних страждань, спокутуючи в такий спосіб свою провину, і в ідеальному варіанті стати законотрушним громадянином. Як би ми не намагалися гуманізувати кримінальне законодавство, але принцип таліону все таки повинен залишитися стрижнем кримінального права. Мабуть, не буде помилкою, якщо стверджувати, що цей, як його називають «архаїчний принцип» все одно реалізується, щоправда, під більш благозвучним за своєю назвою принципом справедливості або принципом пропорційності за термінологією Проекту (ст. 1.3.4.). Але і тут нема як втекти від відплати, адже цей принцип навіть у сучасній його інтерпретації вимагає призначення винному заходу кримінально-правового характеру співрозмірного, насамперед, з тяжкістю вчиненого ним діяння, а вже потім з урахуванням характеристик особи винного.

Особливу увагу сьогодні приділяють захисту потерпілого від кримінального правопорушення. Відсутність згоди потерпілого в окремих видах звільнення від кримінальної відповідальності може бути суттєвою перешкодою для застосування певного виду звільнення. Кримінальне процесуальне законодавство взагалі передбачає можливість закриття провадження у певних випадках за наявності угоди винного з потерпілим або відмови потерпілого підтримувати обвинувачення у справах так званого приватного обвинувачення. Звісно, що не можна забувати про потерпілого від кримінального правопорушення, адже, окрім цілком природнього бажання відплати винному за заподіяну йому шкоду, він прагнучиме і якнайшвидшого відновлення своїх порушених прав. Проте таке відновлення можливе і поза сферою кримінального права, адже питання про відшкодування шкоди повністю може бути вирішене в межах цивільного права. І в цьому відношенні окремі інститути кримінального права можуть відігравати роль своєрідного каталізатора, який буде прискорювати процес відшкодування, адже завдяки швидкому повному або частковому відшкодуванню винний може претендувати на застосування до нього різних норм, які даватимуть йому можливість або уникнути кримінальної відповідальності взагалі, або створювати підстави для суттєвого пом'якшення покарання чи якихось інших кримінально-правових «пільг». Водночас досягнення майнової реституції не є першочерговою метою кримінального права, адже в більшості випадків внаслідок особливостей заподіяної шкоди вона взагалі ніколи не може бути досягнута. І крім того, таке відшкодування має приватно-правовий характер і реалізується, зазвичай, у межах цивільного права.

Саме вплив ідей соціологічної школи кримінального права трішки відривав законодавця і вчених від реалій застосування кримінально-правових норм у тій частині, коли йшлося про формулювання цілей покарання і переводив вирішення цього питання у сферу філософування і схоластики. Як зазначалося, у певні періоди були спроби взагалі заперечити кару як самостійну мету покарання. Натомість, які тільки терміни не придумувалися для того, щоб максимально благозвучно сформулювати цілі покарання з урахуванням тогочасної ідеології. Йшлося і про

виправлення, і про перевиховання особи. Замість того, щоб визнати ці слова синонімами, як це безпосередньо і впливає зі словників синонімів української мови, відбувалися малопродуктивні наукові дискусії про співвідношення і розмежування цих понять. Так чи інакше, але мета ресоціалізації або виправлення чи перевиховання засудженої особи видається значною мірою декларативною. Доцільно звернути увагу, що і в Проєкті КК мета виправлення збережена як самостійна мета покарання, а мета кари слугує так би мовити проміжною метою у цьому процесі. Для того, щоб не втягуватися у суто теоретичну дискусію про те, як співвідносяться між собою поняття «виправлення», «перевиховання», «ресоціалізація» спробуємо максимально прагматично подивитися на цю проблему, змодельовавши цілком реалістичну ситуацію, коли засуджений відбув свій, наприклад, п'ятнадцятирічний термін ув'язнення і напередодні свого звільнення декларує, що він абсолютно не шкодує про вчинене і, ба більше, готовий, наприклад, вбивати чи гвалтувати і надалі. До речі, в цьому відношенні варто відзначити, що не існує приладів, які би засвідчували факт виправлення особи після відбуття нею певного покарання, а отже, констатація виправлення відбувається з моментом закінчення відбування призначеного покарання. Мабуть, у цьому відношенні існує неписана презумпція, що таке виправлення повинно мати місце, але сумнівів немає у тому, що така презумпція є спростовною. Що можна зробити в тому випадку, коли засуджений декларує, що він не виправився і чи тоді варто «посипати голову попелом» і стверджувати, що кримінальне право виявилось цілком неефективним і не досягло своїх цілей? Незважаючи на те, що сумнівно чи таку ситуацію можна вважати оптимістичною, але продовжувати строк покарання чи застосовувати інші додаткові заходи кримінально-правового впливу немає юридичної підстави. З іншого боку, якщо реалістично дивитися на цілі покарання, то і в цьому випадку можна стверджувати, що кримінальне право все ж таки досягло своєї мети – особа була покарана, страждала, адже певний період зазнавала суттєвих обмежень своїх прав і свобод.

Звісно, що питання про цілі покарання заслуговують значно більше уваги ніж кілька абзаців і так у невеликій за обсягом статті, разом з тим, наведені міркування спонукають до висновку про те, на розвиток і реформування яких інститутів повинна бути, зазвичай, спрямована увага законодавця. Тобто чи не єдиною реалістичною метою у випадку застосування до особи санкції кримінально-правової норми є мета відплати (кари) за вчинене нею діяння. Тільки в такому випадку кримінальне право не втратить свого публічно-правового характеру й образу в очах пересічних членів суспільства як «караючого меч». Звісно, що такого підходу реформуванню і розвитку підлягає, передусім, інститут покарання. Саме на ньому повинна бути зосереджена основна увага законодавця, якщо говорити про негативні наслідки вчиненого кримінально-протиправного діяння.

Сьогодні в чинному КК України міститься перелік із чотирнадцяти видів покарань. Щоправда, аналіз судової практики свідчить про те, що найчастіше застосовуються лише деякі з них, а про інші створюється враження, що суди просто забули. Серед тих покарань, які найчастіше застосовували суд протягом останніх десяти років, які свідчать відкриті джерела статистичної інформації, традиційно домінують штраф, громадські роботи, обмеження волі і позбавлення волі на певний строк. Певною мірою підхоплює цю статистику і Робоча група, яка в Проєкті КК у ст. 3.2.2., скорочуючи загальний перелік покарань, порівняно з чинним КК України, залишає серед основних покарань: 1) громадські роботи; 2) штраф; 3) обмеження свободи; 4) строкове ув'язнення; 5) довічне ув'язнення. Водночас треба визнати, що аналіз Проєкту КК свідчить про те, що основна ідея

Робочої групи зорієнтуватися на двох покараннях – штрафі та позбавленні волі на певний строк (строковому ув'язненні). Загалом більшість держав Європейського Союзу дотримуються при формуванні системи покарань саме такого підходу. Звісно це не означає, що в кримінальному законодавстві не буде інших заходів впливу на злочинця. Вони будуть і їх буде чимало, проте визначення їх змісту, підстав застосування, можливість поєднання з покаранням регламентуватиметься у межах інших кримінально-правових інститутів – заходів безпеки, обмежувальних заходів тощо. Що ж до покарань у виді позбавлення волі (ув'язнення) та штраф, то в новому кримінальному кодексі важливо правильно зберегти баланс між цими двома видами покарання. Якби негативні наслідки не спричинило покарання у виді позбавлення волі, але навряд чи є достатні підстави вважати, що невідомі законодавець відмовиться від його застосування.

Водночас, якщо говорити про перспективи системи покарань у новому кримінальному кодексі, то, на мій погляд, не варто захоплюватися і альтернативним до позбавлення волі покаранням у виді штрафу. Його застосування також має певні негативні аспекти. Так, з одного боку, його застосування не пов'язане з тими негативними наслідками, які мають місце у випадку засудження особи до позбавлення волі, з іншого – не повинно створюватися враження про те, що держава готова торгувати злочинами. Розширення можливості призначення штрафу підтримується міжнародними експертами. Так, зокрема, у висновку Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи стосовно Проекту закону № 7279 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 12 жовтня 2018 р. використовується навіть своєрідний термін – «монетизація» покарань. Дійсно, така «монетизація» покарання сприймається як гуманізація кримінальної відповідальності, сприятиме розвантаженню переповнених місць позбавлення волі. Водночас захоплення покаранням у виді штрафу має певний ризик того, що вчинення злочину або в будь-якому разі певної категорії злочинів може стати привілеєм багатіїв, які матимуть можливість без особливої шкоди для себе відкупитися перед державою. При всіх позитивних моментах застосування штрафу як виду покарання, а це, як зазначалося, і скорочення «тюремного населення», і наповнення державного бюджету, важливо, щоб новий кримінальний кодекс не нагадував меню в ресторані, коли рішення особи про вчинення злочину може залежати від наявності певної суми грошей, яку вона готова заплатити за його вчинення [4, с. 207].

Треба відзначити, що ні система покарань, їх види, ні зміст окремих видів покарань не є сталим явищем. І те, що на певному етапі розвитку суспільства з тих чи інших причин окремі покарання втрачають свою ефективність не повинен призводити до простої відмови від цих покарань, а має бути аргументом для пошуку нових, можливо навіть тих, які ще не мали своїх історичних зразків. З розвитком суспільства, зі зміною правового статусу особи в конкретній державі змінюється також система покарань та їхнє наповнення конкретними правообмеженнями. На такі зміни впливають чимало чинників, які формують кримінально-правову політику держави на певному етапі. Взагалі розуміння кари як примусового спричинення страждань, які є невід'ємною частиною покарання при всіх сучасних гуманістичних тенденціях, нерозривно пов'язане зі зміною соціальних цінностей у суспільстві. Так, для прикладу, якщо буквально ще кілька десятків років тому назад «найгіршим покаранням» для дітей за їхні провини була батьківська заборона погуляти разом з друзями на подвір'ї, то для більшості сучасних підлітків «найгіршим покаранням» є

заборона користуватися різними електронними гаджетами, які дають можливість долучатися до різних віртуальних соціальних мереж, грати в комп'ютерні ігри тощо. В багатьох випадках віртуальна реальність має більше значення ніж реальне життя і фізичне спілкування зі своїми однолітками [3, с. 159–160]. Епідемія коронавірусу, коли більшість часу потрібно було проводити вдома емпірично довела потенційну ефективність покарання у виді домашнього арешту, який не тільки може бути доброю альтернативою позбавленню волі на певний строк у випадку вчинення нетяжких злочинів і проступків, а й звільнить державу від обов'язку утримувати засудженого і фінансових витрат, які з цим пов'язані.

Певні ідеї щодо розвитку покарань виникають при аналізі окремих змін до чинного КК України. Так, зокрема, після доповнення КК України ст. 111¹ і встановленні в санкціях усіх її частин або основного, або додаткового обов'язкового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю виникає питання, що саме хотів передбачити законодавець (які саме обмеження) для осіб, які будуть засуджені за колабораціонізм? Очевидно, що йдеться не про заборону продавати морозиво або керувати транспортним засобом, займатися лікарською чи адвокатською практикою. В ст. 111¹ КК України йдеться про так зване політичне кримінальне правопорушення і наслідки для особи повинні бути також політично обмежувального характеру, зокрема, заборона проживати в певних місцях, брати участь у виборах і референдумах, бути членом політичних партій тощо. В цьому відношенні цілком слушною є думка вчених про те, що зміст покарання повинен виводитися і відповідати природі злочину. Фактично колабораціоністи – це так звані тихі диверсанти, які не вчиняють агресивних насильницьких руйнівних діянь, проте все ж таки заподіюють шкоду основам національної безпеки держави, підриваючи її зсередини, руйнуючи ідею опору або структуру її попередньої діяльності. На мій погляд, зміст правообмежень, які передбачені у ст. 55 КК у чинній її редакції, не дозволяє реалізувати задум законодавця щодо цього покарання, зокрема, за кримінальні правопорушення, передбачені у ст. 111¹ КК України. Адже громадян, які зрадили свою державу в буквальному значенні цього слова, що повною мірою відноситься і до колабораціоністів, потрібно відлучати (ізолювати), насамперед, від політичного життя цієї держави, від можливості брати участь у формуванні органів державної влади, здійснювати функції представників влади, впливати на суспільну думку з метою формування у населення антидержавницьких ідей тощо. Тільки в такому випадку можна погодитися зі застосуванням до колабораціоністів покарання у виді обмеження певних прав та можливостей здійснювати певні види діяльності, а також збільшених строків цього покарання до п'ятнадцяти років. Окрім того, з метою розширення і уточнення змісту правообмежень розглядуваного виду покарання можна запропонувати виділення у межах ст. 55 КК України окремих пунктів, у яких вказати про які саме обмеження і яких прав йдеться, адже застосування цього покарання передбачає найрізноманітніші обмеження і в трудових, і в цивільних правах. Ці обмеження також можуть бути розширені з тим, щоб могли бути застосовані до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, наприклад, з використанням різних небезпечних предметів, тварин тощо. Зокрема, певні обмеження цілком могли би застосовуватися до осіб винних у знущаннях над тваринами, в незаконному поводженні з певними предметами шляхом заборони мати їх у власності чи володінні [3, с. 162–163].

Отож, реформуючи кримінальне законодавство, а ба більше, розробляючи Проект нового КК потрібно чітко розуміти не тільки тактичні плани змін, які

стосуються окремих норм чи інститутів, а й у загальних рисах розуміти так звану стратегічну мету кримінального права на певному етапі розвитку суспільства. Потрібно чути і відчувати суспільний запит щодо кримінально-правових норм для розуміння того, які кримінально-правові інституту повинні знаходитися у центрі уваги. І в цьому відношенні суттєву допомогу зможуть надати не тільки наукові дослідження, які стосувалися якихось окремих проблем кримінального права, а й ті, які на межі філософії кримінального права намагалися визначитися з фундаментальними парадигмами кримінального права як галузі права на певних історичних етапах розвитку суспільства.

Список використаних джерел

- 1 Prawo karne materialne / red. naukowa Jan Kulesza. Warszawa : Wolters Kluwer, 2023. 596 s.
- 2 Wojcech Bańczyk Luliusz Makarewicz (1872–1955) – professor, senator, kodyfikator. *Jurysprudencja Lwowska* / publikacja pokonferencyjna. Poznań : Kolo Naukowe Prawa Rzymskiego «Bona Fides», 2012. S. 81–89.
- 3 Бурдін В. М. Деякі міркування щодо реформи покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (в контексті ст. 111¹ КК України). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. № 74. С. 156–166.
- 4 Бурдін В. М. До питання про сучасну кримінально-правову політику України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2020. № 70. С. 196–210.

References

- 1 Kulesza, J. (ed.). (2023). *Prawo karne materialne*. Wolters Kluwer.
- 2 Bańczyk, W. (2012). Luliusz Makarewicz (1872–1955) – professor, senator, kodyfikator. *In Jurysprudencja Lwowska* (pp. 81–89). Koło Naukowe Prawa Rzymskiego Bona Fides.
- 3 Burdin, V. M. (2022). Deiaci mirkuvannia shchodo reformy pokarannia u vydi pozbavlennia prava obiimaty pevni posady abo zaimatisia pevnoiu diialnistiu (v konteksti st. 111¹ KK Ukrainy). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*, (74), 156–166.
- 4 Burdin, V. M. (2020). Do pytannia pro suchasnu kryminalno-pravovu polityku Ukrainy. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*, (70), 196–210.

THE INFLUENCE OF THE IDEAS OF VARIOUS SCHOOLS OF CRIMINAL LAW ON THE DEVELOPMENT OF CRIMINAL LAW AT THE PRESENT STAGE

Volodymyr Burdin

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: volodymyr.burdin@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0736-0159*

By Decree of the President of Ukraine No. 584/2019 of 7 August 2019, the Commission on Legal Reform was established (unfortunately, at the time of writing, it had been dissolved by Presidential Decree No. 223/2026 of 5 March 2026). Several working groups were established within this Commission, whose work is aimed at reforming legislation in various areas. Among these groups is the working group on the reform of criminal legislation. Early in its work, the Working Group formulated the Concept of the draft new Criminal Code. Naturally, its text contains no indication of which specific school of criminal law or which of its tenets form the basis of the draft. The draft concept sets out ideas aimed at humanising criminal liability, systematising legal norms, introducing principles of European law, the concept of misdemeanours (criminal

offences), as well as reducing the repressive nature of the system. At the same time, a clear transition is declared from 'punitive' to 'restorative' justice, where the main emphasis is placed on compensating the victim for the harm suffered, rather than merely punishing the guilty party, which, in the opinion of the Working Group members, should contribute to a swifter restoration of social justice. This approach to working on the draft, whereby the Working Group first set out the core principles that should underpin it, appears entirely appropriate, as it is important to answer the question of what society expects from criminal law at a particular stage of its development. It is precisely this answer that is decisive not only for shaping the main content of the new law, but also for ongoing amendments to legislation and for judicial practice. From the perspective of criminal law theory, a set of such ideas, which reflect a particular paradigm of criminal law at a certain stage and are oriented towards a relatively long period of their existence and application, is usually referred to as a particular 'school of criminal law' or 'criminal law movement'. Of course, it would be futile to expect the Working Group to define in the Concept the name of the school whose main ideas will form the basis of the draft of the new Criminal Code. After all, such a statement would provoke many comments and questions, given that both the names of the schools themselves and their main tenets are formed solely within the theory of criminal law and are rather ambiguous; moreover, at present, for most European states—and Ukraine is no exception—there is a certain eclectic approach to the implementation of these various provisions in criminal legislation. This article attempts to analyse the provisions of the current Criminal Code of Ukraine and the Draft through the prism of the ideas of individual schools of criminal law.

In answering, in the broadest terms, the question of society's expectations of criminal law, the article draws on the assertion of the Norwegian criminologist N. Christie, who maintains that criminal law should be directed towards achieving a punitive effect when it comes to the implementation of prohibitive criminal law provisions. This assertion in no way precludes the fact that the development of society inevitably leads to the abandonment of corporal punishment, punishments that make the subsequent reintegration of the convicted person into society impossible after serving their sentence, the expansion of punishments not involving isolation from society, the search for new means of criminal law enforcement, and the humanisation of criminal law as a whole. At the same time, it is evident that the Criminal Code should not be perceived as a 'code of mercy', where the primary objective is to provide as many opportunities as possible within its provisions to mitigate the fate of a person who has violated a criminal law prohibition. The Criminal Code must be concise in content and severe in nature. The view is well-founded that an excessive fascination with the ideas of the sociological school of criminal law leads to the distortion of criminal law, where its content is unjustifiably filled with a large number of provisions that provide for the possibility of a person who has committed a criminal offence to avoid criminal liability or punishment. A corresponding trend is observed both in the current Criminal Code of Ukraine and in the Draft.

Keywords: exemption from criminal liability, criminal offence, punishment, probation, school of criminal law.

*Стаття: надійшла до редакції 03.04.2026
прийнята до друку 16.04.2026*